

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов О. С. Особливості прояву протестної активності громадян в сучасній Україні / О. С. Білоусов // Актуальні проблеми політики. – Одеса : Фенікс. – 2013. – № 55. – С. 132–138.
2. Гаращук Є. В. Поняття і сутність культури політичного протесту/ Є. В. гаращук// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2014. – Випуск 15. – С.90–95.
3. Зеленько Г. Політичний протест зими 2013 – 2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки/ Г. Зеленько // Наукові записки ІІЕНД імені М. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2 (70). – С. 34–55.
4. Костюшев В. В., Горьковенко В. В. Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb)/ В. В. Костюшев, В. В. Горьковенко // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. М.: Ин-т социологии РАН. 1999. – С. 144–177.
5. Назаров М. М. Политический протест: опыт эмпирического анализа/ М. М. Назаров // Социологические исследования. – 1995. – № 1. – С. 47–59.
6. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови), та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2012. — 808 с.
7. Хома Н. М. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома // Гілея. – 2014. – Вип. 89. – С. 405–408.
8. Хома Н. М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. М. Хома // Вісн. НТУУ "КПІ". Серія : Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – № 1 (21).–С. 18–23.
9. Flash mob // Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/flash-mob?q=flash+mob>
10. Jenkins J., Klandermans B. The Politics of Protest. Comparative Perspectives on State and Social Movements/ J. Jenkins, B. Klandermans B. – Univ. of Minnesota Press : UCL Press. – 1995. – P.6–10.
11. Milbrath L.W. Political Participation/ L. W. Milbrath. – Chicago: Rand McNally, 1965. – P. 79.

Трач Алла Сергіївна – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І.І. Мечникова м. Одеса, Україна

УДК 321.64

МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ.

В статті розглядаються основні теоретичні моделі щодо переходу від авторитарного правління до демократії. Проаналізовано їх структуру та черговість етапів. Їх застосовуваність розглянуто на прикладі окремих відомих в історії випадків.

Ключові слова: модель, лібералізація, демократизація, демократичний транзит, ресоціалізація, стабілізація.

МОДЕЛИ ПЕРЕХОДА К ДЕМОКРАТИИ.

В статье рассматриваются основные теоретические модели относительно перехода от авторитарного правления к демократии. Проанализирована их структура и очередность этапов. Их применимость рассмотрена на примере отдельных известных в истории случаев.

Ключевые слова: модель, лібералізація, демократизація, демократический транзит, ресоціалізація, стабілізація.

MODELS OF TRANSITION TO DEMOCRACY.

In the article basic theoretical models are examined in relation to a transition from an authoritarian rule to democracy. Their structure and order of the stages is analysed. They are being considered through the special cases known in history.

Key words: model, liberalization, democratization, democratic transition, resocialization, stabilization.

Постановка проблеми. З середини 1980-х рр. в політичній науці під впливом певних процесів - спочатку регіональних, а потім і загальносвітових – поступово починає формуватися новий напрямок політологічних досліджень – транзитологія. Предметом досліджень цього напрямку став процес переходу від автократичних форм правління до демократичних. Стало зрозуміло, що як і будь-який процес, він може бути аналітично зведений до певних схем або моделей. Вироблення таких моделей стало самостійним напрямком наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму довершеному вигляді парадигму демократичного транзиту цілком сформовано в межах останньої чверті ХХ століття. Значний внесок у неї зробили такі західні вчені, як Г. О'Доннелл, Р. Даль, Х. Лінц, А. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Д. Растоу, Р. Інглхарт, Ф. Шміттер. В Україні та ближньому зарубіжжі відомі роботи таких науковців, як: М. Баймуратов, В. Бортников, О. Брусиловська, В. Бурдяк, В. Денисенко, О. Долженков, Н. Кадук, А. Мельвіль, М. Михальченко, С. Наумкіна, О. Романюк, Ф. Рудич та ін. Загалом, зарубіжні та вітчизняні вчені виробили багато різних моделей такого переходу, частину з яких вже можна вважати класичними. Однак єдиної точки зору на цю проблему немає.

Метою статті є порівняння основних теоретичних схем (моделей) переходу до демократії.

Виклад основного матеріалу. *Політичний транзит* необхідно відрізнити від таких понять як *модернізація* (від фр. Moderne – сучасний, новітній), яка представляється як процес оновлення, осучаснення відсталого, застарілого традиціоналістичного суспільного і державного устрою в дусі вимог сучасності; *політичний розвиток* (послідовна зміна якісних станів політичної системи в цілому та її окремих складових частин. Іншими словами, політичний розвиток засновано на якісних змінах, що мають певний вектор спрямованості. Масштаб політичного розвитку – це в основному масштаб еволюції.); *політична трансформація* (представляється як зміна якісного порядку, яка не має векторної спрямованості. Даний процес характеризується не тільки удосконаленням, переходом системи на новий рівень, а й поверненням до старого).

У світовому досвіді неможливо знайти кілька однакових прикладів переходу країн від одного політичного режиму до іншого, тим більше переходу до демократичного режиму. По внутрішній динаміці всі переходи від недемократичного стану до демократичного настільки різноманітні, що їх практично неможливо звести до єдиної універсальної моделі. Тому для сучасних теоретиків актуальними стають питання: а) коли процес транзиту можна вважати завершеним і що розуміти під демократією? б) чим відрізняється демократія у визнаних демократичних політичних системах від «новонароджених демократій»? в) якщо система володіє ліберальними рисами, чи можна позначити її як демократичну?

У самому загальному сенсі демократизація означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного ладу. Як пише російський політолог А. Мельвіль, «історія становлення і розвитку демократичних норм і практик говорить про те, що демократія – це процес, процес розвитку, розширення та оновлення ідей і принципів, інститутів і процедур» [1]. Тобто демократія є, по суті, постійним процесом демократизації. У сучасній теорії і практиці демократія і демократизація не гарантує вирішення тих чи інших

проблем, і лише створює умови для досягнення поставлених цілей. Результат же залежить від умови протікання демократичного процесу, від характеристики сил, які будуть на нього впливати, від їх здібностей вирішувати проблеми, від зовнішніх обставин, що впливають на внутрішню політику.

С. Хантінгтон вводить поняття «хвиля демократизації», під якою він розуміє групу переходів «від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів в протилежному напрямку в даний період». До цієї хвилі зазвичай відноситься також лібералізація або часткова демократизація в тих політичних системах, які не стають повністю демократичними. Американський політолог прийшов до висновку, що в сучасному світі мали місце три хвилі демократизації. Кожна з них зачіпала порівняно невелике число країн, і під час кожної відбувалися переходи і в недемократичному напрямку. За кожною з перших двох хвиль демократизації слідував відкат, під час якого деякі, хоча і не всі, країни, які вчинили перший перехід до демократії, поверталися до недемократичного правління. Розуміючи всю ступінь умовності своїх досліджень, С. Хантінгтон все ж таки виділив наступні дати хвиль демократизації: перша, довга хвиля демократизації 1828–1926 рр.; перший відкат 1922–1942 рр.; друга, коротка хвиля демократизації 1943–1962 рр.; другий відкат 1958–1975 рр.; третя хвиля демократизації починається з 1974 р. і триває донині.

Аналізуючи демократизацію авторитарних режимів, А. Мельвіль прийшов до висновку, що в більшості випадків успішних демократичних транзитів ініціатива йшла зверху від частини правлячої еліти, що розкололась на прихильників перетворень, або реформаторів, і противників змін, або консерваторів. Реформи починаються не з демократизації, а з попередньої лібералізації режиму. На відміну від справжньої та інституційно підкріпленої демократизації ця лібералізація майже повністю контролювалася верхами і могла бути перервана ними в будь-який момент.

Між демократизацією і лібералізацією є принципові відмінності. Так, в авторитарних умовах лібералізація може включати поєднання політичних і соціальних змін, таких як ослаблення цензури у ЗМІ, розширення ступеня свободи незалежних організацій, відновлення низки індивідуальних юридичних гарантій, звільнення більшості політичних ув'язнених, повернення політемігрантів, толерантність щодо політичної опозиції. Демократизація є більш широким і специфічно політичним поняттям, оскільки передбачає відкриту конкуренцію за право контролю над урядом, а це, у свою чергу, передбачає вільні вибори, що визначають склад кабінету. Лібералізація переважно модифікує взаємозв'язок держави і громадянського суспільства, а демократизація в основному змінює взаємовідносини між державою і політичним суспільством як таким.

У більшості випадків успішних демократичних переходів рішення політичного протиріччя полягало в оформленні особливого роду пакту між протиборчими сторонами, що встановлювали «правила гри» на наступних етапах демократизації і певні гарантії для переможених. За цим слідували перші вільні вибори, які приводили до влади лідерів і представників радикальної опозиції. Перемога останніх, як правило, не була тривалою. Як тільки нова демократично обрана влада була змушена здійснювати болючі економічні реформи, негативна масова суспільна реакція на них приводила до влади в ході наступних демократичних виборів, що одержали назву «виборів розчарування», вже не радикалів, а в основному вихідців зі старих правлячих сил, які врівноважували нову політичну систему. Інституціоналізація демократичних процедур, і, насамперед зміни політичної влади, закладали необхідні основи для можливої в подальшому консолідації демократії, яка не є обов'язковим результатом розпочатих процесів демократичних перетворень.

Перехід до демократії (демократичний транзит) розуміється як тимчасовий процес. Він являє собою нечіткий період часу, що протікає між падінням режиму і моментом, коли важелі влади виявляються під повним контролем нового демократичного режиму. Він зазвичай завершується, коли дана демократія наділяє себе законними інститутами і конституцією, коли демократичні керівники забезпечили своє верховенство, визнане армією і

номенклатурою, тим самим, роблячи можливим мирні переходи влади. Така оцінка задовільного завершення цього процесу, на думку французького політолога Г. Ерме, є по суті його визначенням [2].

Існує безліч аналітичних моделей переходу від недемократичних режимів до демократичних. Наявність великої кількості цих моделей пояснюється не тільки методологічними розбіжностями авторів, але також і варіативністю процесу демократизації. Всі недавні переходи від недемократичних форм правління в країнах Південної Європи чи Латинської Америки, Азії, Африки і колишнього СРСР дуже різноманітні, що ускладнює їх зведення до якої-небудь єдиної схеми. Розглянемо найбільш значущі з пропонуєваних дослідниками моделей.

Одна з перших спроб створення моделі переходу від недемократичних режимів до демократичних, була зроблена Д. Растоу. Відправною точкою моделі служить єдина попередня умова - наявність національної єдності. Поняття «національна єдність» не містить в собі нічого містичного типу плоти і крові (*Blut und Boden*) і щоденних обітниць вірності їм, чи особистої тотожності в психоаналітичному сенсі, або ж якоїсь великої політичної місії всіх громадян в цілому. Воно означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів або робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної спільноти вони належать [3]. Національна єдність названа попередньою умовою демократизації в тому сенсі, що вона повинна передувати всім іншим стадіям процесу – в іншому часі його утворення не має значення.

Згідно Д. Растоу, демократичний перехід включає в себе три фази: «підготовча фаза», відмінною рисою якої є не плюралізм, а поляризація політичних інтересів; «фаза прийняття рішення», на якій укладається пакт або пакти, що включають вироблення і усвідомлене прийняття демократичних правил; «фаза звання», коли відбувається закріплення цінностей демократії, а також політичних процедур та інститутів.

На підготовчій фазі, відповідно до даної гіпотези, динамічний процес демократизації у власному розумінні слова – за наявності вказаної вище попередньої умови – запускається за допомогою тривалої і безрезультатної політичної боротьби. Щоб політична боротьба набула названих рис, її основні учасники повинні представляти міцно вкорінені в суспільстві сили (як правило, соціальні класи), а суперечливі питання, навколо яких вона ведеться, повинні мати для сторін першочергове значення. Подібна боротьба найчастіше починається внаслідок появи нової еліти, що піднімає раніше пригноблені і позбавлені керівництва соціальні групи на узгоджену дію. При цьому конкретний соціальний склад протидіючих сторін – і лідерів, і рядових членів, – так само як і реальний зміст суперечних питань будуть різнитися від країни до країни, а також від періоду до періоду в житті кожної окремо взятої країни. У протидіючих сторін, навіть якщо їхні інтереси мають чітко виражену географічну спрямованість, має зберігатися якесь відчуття спільності або ж існувати якась регіональна рівновага сил, яка виключить можливість масового вигнання суперників та геноциду. Важливе значення на підготовчій фазі можуть мати перехресні розколи, здатні виявитися засобом зміцнення і підтримки почуття спільності.

Ухвалення демократичного рішення в якомусь сенсі може розглядатися як акт свідомого, відкрито вираженого консенсусу. Але, це досить туманне поняття слід використовувати з обережністю і, можливо, йому краще знайти якийсь менш невизначений синонім. По-перше, демократична суть рішення може бути побічним результатом вирішення інших важливих проблем. По-друге, оскільки мова йде дійсно про компроміс, це рішення буде сприйматися кожною із задіяних сторін як свого роду вчинку і, звичайно, не буде уособлювати собою згоди з питань принципів. По-третє, тут, як правило, зберігаються відмінності уподобань. По-четверте, угода, вироблена лідерами, не є загальною. Вона повинна бути перенесена на рівень професійних політиків і населення в цілому. Рішення останнього завдання - суть останньої фази моделі, фази звання.

Прийняте неприємне рішення з часом, як правило, починає представлятися все більше і більше прийнятним, оскільки доводиться погоджувати з ним своє життя. Крім того,

демократія, за визначенням, є конкурентний процес, а в ході демократичної конкуренції переваги отримують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність новій системі, і ще більші – ті, хто щиро вірить в неї.

Таким чином, на думку Д. Растоу, важливим моментом у здійсненні процесу демократизації є досягнення компромісу. При цьому необхідно дотримуватись наступної послідовності етапів при переході до демократії: «від національної єдності як підоснови демократизації, через боротьбу, компроміс і звикання – до демократії» [4].

Іншу модель представили Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер, які виділили три основні стадії переходу до демократії: лібералізація, демократизація, ресоціалізація громадян [5]:

– лібералізація, яка передбачає процес інституціоналізації громадських свобод без зміни владного апарату; результатом цього стає побудова «опікунської демократії» (тобто здійснюється опіка найчастіше військового апарату над демократичними інститутами);

– демократизація – період інституціоналізації демократичних норм і правил, успішність якого залежить від виконання двох умов: демонтажа колишнього авторитарного режиму і свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів і процедур; в процесі демократизації відбувається зміна всієї структури політичної влади і підготовка вільних змагальних виборів, які формують основу демократичної політичної системи;

– ресоціалізація громадян, тобто засвоєння ними нових норм і цінностей, поступове вrostання в нову систему відносин в ході демократичного політичного процесу, а також в результаті організації спеціального ресоціалізуючого навчання.

Американський політолог С. Лакоф виділяє наступні історичні моделі становлення демократичного ладу:

1. Шляхом революції. Класичним прикладом цієї моделі є англійська буржуазна революція, Велика французька революція і війна за незалежність у Сполучених штатах Північної Америки. Стосовно до реалій ХХ століття, до цієї моделі можна віднести лютневу революцію 1917 р. в Росії та квітневу революцію 1974 р. в Португалії. Сюди ж входять і революційні події 1989 р. у країнах Центральної та Східної Європи.

2. Еволюційним шляхом. Ця модель характерна для цілого ряду європейських країн, які впродовж тривалого періоду протягом XVII – першої половини ХХ ст. пройшли тривалу політичну еволюцію від абсолютної монархії або олігархічного правління до становлення демократичного ладу в його сучасному розумінні. Еволюційний шлях характерний також для низки латиноамериканських та азіатських держав.

3. В результаті зовнішнього впливу, або нібито нав'язаний ззовні. Тут мова йде про становлення демократичної політичної системи в Німеччині, Італії та Японії після Другої світової війни. Розгром фашистських і мілітаристських режимів у цих країнах та поява на їх території окупаційних союзницьких військ з'явилися умовою становлення і подальшого зміцнення тут демократичного політичного режиму.

4. Демократична трансформація, яка здійснювалась зверху. Цей варіант тісно переплітається з еволюційним шляхом розвитку демократії. Дана модель характерна для країн, де правляча політична еліта, усвідомлюючи загрозу кризи суспільства і намагаючись запобігти їй, вступає в переговори з демократичною опозицією і приступає до здійснення (з тим чи іншим ступенем послідовності) реформи політичної системи, що веде до кінцевого підсумку становлення демократичного режиму. Ця модель характерна, наприклад, для постфранкістської Іспанії, а також для Бразилії кінця 70-х – початку 80-х років.

5. Змішана модель. Вона включає всі або багато з попередніх варіантів, оскільки в більшості країн (особливо сучасної, третьої хвилі) вищевказані моделі демократизації не були в чистому вигляді. Наприклад, якщо в Португалії початковим імпульсом до демократизації була революція 1974 р., то подальший процес, що відбувався в окремі періоди гострої політичної боротьби, супроводжувався масовими рухами на підтримку демократизації, а згодом мирної еволюції режиму під керівництвом правлячої еліти. Аналогічна змішана модель характерна також для колишнього СРСР і багатьох постсоціалістичних країн Східної Європи [6].

С. Хантінгтон характеризує три моделі переходу від авторитаризму до демократії:

1) класична лінійна модель демократизації (Великобританія, Швеція) передбачає поступове обмеження монархічної влади, розширення прав громадян і парламенту; спочатку піддані отримують громадянські (особисті) права, потім права політичні і значно пізніше - соціальні; поступово обмежуються і усуваються виборчі цензи; парламент стає вищою законодавчою владою і контролює уряд;

2) циклічна модель (у багатьох країнах Латинської Америки, Азії та Африки) припускає чергування демократичних і авторитарних форм правління при формально позитивному ставленні до демократії політичної еліти; в цьому випадку обрані народом правителі або скидаються військовими, або самі узурпують владу, побоюючись втратити її, стикаючись зі зростаючою непопулярністю і сильним протистоянням опозиції; зазначена модель свідчить про недостатню зрілість внутрішніх передумов демократії і, особливо, про її слабку вкоріненість в панівній політичній культурі;

3) діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція), як і модель циклічна, характеризується нестабільністю перехідних політичних режимів, але тут перехід до демократії здійснюється під впливом вже досить достиглим для неї внутрішніх передумов (індустріалізації, численного середнього класу, досить високого освітнього рівня громадян, раціоналізації та індивідуалізації масової свідомості і т. д.); наростання цих та інших чинників призводить до досить швидкого і раптового краху авторитарних режимів; в результаті поступово (після низки змін) встановлюється стабільна, життєздатна демократія [7].

Висновки. Кожна з цих моделей має певну цінність щодо аналізу політичних процесів, зокрема і на пострадянському просторі. Проте їх застосування не є легким, як поверхнево здається, але за умови правильного формулювання гіпотези дослідження може бути перспективним, зокрема у вивченні закономірностей пострадянських політичних процесів.

Перспективи подальшого дослідження в цьому напрямку полягають у подальшій розробці моделей, які б ґрунтувалися на класичних, але передбачали б включення випадків неуспішних, перерваних транзитів, а також таких, що не ведуть до консолідованої демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Ю. Мельвиль. – М., 1999. – С. 17
2. Эрмэ Г. Введение: эпоха демократии? / Г. Эрме // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 1. – С. 12.
3. Пантин И. К. Демократический проект в современном мире / И. К. Пантин // Полис. – 2002. – № 1.
4. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
5. Donnell G. Transitions, Continuities and Paradoxes // Sc. Mainwaring, G. O'Dormell and A. Valenzuela (Eds.), Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. – Notre Dame. – 1992. – P. 18.
6. Мадатов Л.С. Демократизация: особенности ее современной волны / Л.С. Мадатов // 19.11.2003/ <http://тулу.humanities.edu.ru>.
7. Huntington, Samuel. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century, Norman (Ok.), London: Univ. of Oklahoma Press, - 1991.